

מעשה בשלוש מנורות

הר' ייץ גרינברג - ygreenberg@hadar.org

תרגום: עליזה רז-מלצר

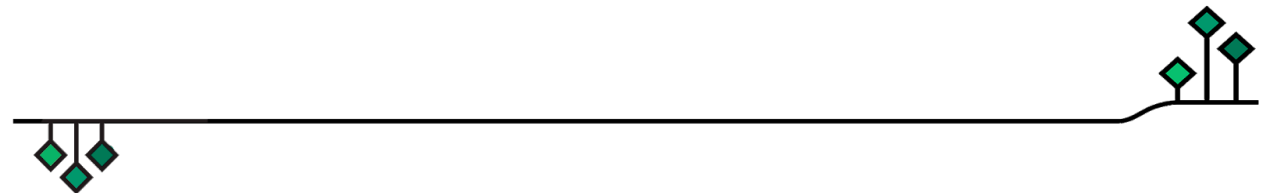
פרשת בהעלותך תשפ"א

פרשת בהעלותך כוללת את אחד הסמלים הקלאסיים של הדת היהודית - המנורה. המנורה היא סמל שהגיע מתרבות חיצונית, הוטמע ביהדות והיה לאפיק מרכזי של רעיונות וערכים יהודיים. ההתפתחות עצמה שופכת אור על דרך היהדות לאורך ההיסטוריה.

היהדות היא ברית של תיקון עולם. היא מחנכת לכך שאם האנושות ממלאת את תפקידה לתקן את העולם (בשותפות עם אלוהים) אזי יהפוך היקום לגן עדן. הדת היהודית מלמדת אותנו שכדאי לכל בני האדם להקדיש את חייהם להשגת ערך זה.

הברית איננה חוזה חד-פעמי אלא מחויבות למסע בהיסטוריה, לחינוך על פי הרעיונות הללו, לשמש - כיהודים - מודל לחיקוי בעבודה למען המטרה ולפעול לצדן של אומות ודתות אחרות. עקרונית, דבקה היהדות במשימה בנאמנות. היא חניכה לערכים הללו גם כשהרעיונות זכו לתמיכה וגם כאשר הן סתרו את ליבת התרבות הכללית.

לאורך המסע צברה היהדות סמלים וייצוגים דתיים מתרבויות סובבות, שניתן היה לערוך בהם התאמות כך שיעבירו את המסרים היהודיים בצורה טובה יותר. הדוגמה של המנורה זורקת אור על תהליך שכזה. המנורה הייתה סמל נפוץ בתרבויות שהתקיימו בתקופה המקראית. כעבור זמן, העלו מנהיגים יהודיים את שאלת הדיסוננס של השימוש במנורה כסמל. כאשר אנו מדליקים אור, נראה שהוא נועד להאיר את



דרכו של אלוהים, כפי שנוהגות דתות פגאניות, בעוד שהיהדות דבקה בעמדה הגורסת כי אלוהים מאיר לאחרים ולא זקוק לאור בעצמו. "בְּאוֹרְךָ נִרְאָה אֹר"¹.

למרות הדיסוננס הזה, המנורה הוטמעה בדת היהודית בזכות שני מוטיבים מרכזיים הנקשרים אליה. ראשית, המנורה מייצגת את עץ החיים, כשהגזע הוא הבסיס והקנים הם העלווה המכסה. המסר הוא שהחיים נטועים באלוהים. הם אינם כוח פיזי אטומיסטי. בכל מקום שבו מופיעים חיים הם צומחים ומטופחים מתוך בסיס של נוכחות אלוהית נסתרת.

מסר יהודי נוסף שהמנורה נקשרת אליו הוא עץ החיים בגן העדן, זה שנאמר עליו כי כל האוכל ממנו "יָחִי לְעֵלָם"². רעיון זה מכונן למחשבה האולטימטיבית החזונית של היהדות - שאפשר להתגבר על המוות: "בלע המָוֶת לְנֶצַח"³.

המסר האחרון מקבל משנה תוקף בתקופתנו בשל הגידול העצום בתוחלת החיים שהתרחש על פני מאתיים השנים האחרונות. בתגובה לגידול זה, נולדה התנועה ה"סינגולרית" המאמינה שהאנושות עומדת על סיפה של הגשמת חיי נצח באמצעות הטכנולוגיה. במשך אלפי שנים נחשבו חיי נצח לרעיון מופרך ותמהוני, כמו המחשבה שמתגוררים במאדים יצורים ירוקי עיניים. מנגד, האמונה העיקשת כי החיים נטועים באלוהות נסתרת התקבלה בכמה תרבויות באופן גורף, אף כי לאחרונה היא נתפסת כאידיאולוגיה אשר נוגדת נורמות תרבותיות. היהדות קיימה את הבטחתה להתמיד בהנחלת ערכיה ולא נבהלה מהתנגדות התרבות הכללית או מהעובדה שהיא פועלת בניגוד לדעת הרוב.

¹ תהלים, ל"ו, 10.

² בראשית ג, 22.

³ ישעיהו כ"ה, 8.

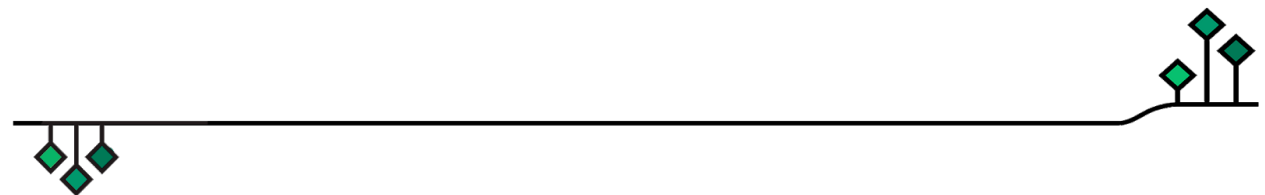


סמל יכול להיות בעל עושר עמוק כל כך עד שהשימוש בו הולך ועולה לאורך הדורות, והמשכיות זו גם מטמיעה אותו יותר ויותר. הוא מתבטא בתרבויות שונות, על פני זמן, ביישומיו הרבים ובדרכים חדשות ושוונות. כך במקרה של המנורה. בתקופת המכבים, המנורה ומלאכת המנורה עמדו תחת מתקפה. היוונים טימאו את השמנים הקדושים ומנעו כניסה של יהודים וקיום טקסים יהודיים בבית המקדש. ועדיין, היהודים עמדו איתן והמכבים נלחמו למען מטרה זו. כשניצחו במלחמה והחזירו לעצמם את בית המקדש, הם טיהרו את השמנים וחידשו את מלאכת המנורה במלוא הדרה.

כשהמכבים חגגו את נס הניצחון וחידשו המנורה, מחירי המלחמה והאמונה הדתית שהתלוו לחידוש מלאכת המנורה העלו עוד יותר את ערכה. המכבים ביקשו להביע את תחושותיהם בדמות מנורה אשר תשקף את הניצחון אך לא תהיה זהה למנורה בבית המקדש, שהיא 'קדושה' מדי לשכפול. כך יצא שהמכבים יצרו גרסה שנייה למנורה עם תשעה קנים, כשבתווך קנה המאגד משני צידיו שמונה קנים. מנורה זו שיקפה ושימרה את מנורת שבעת הקנים בבית המקדש שהיו בה שלושה קנים מכל צד המחברים לגזע המרכזי, בלי לשכפל את הגרסה האיקונית של מנורת בית המקדש. המנורה החדשה יצרה מעין ביטוי נוסף לסמל - דומה במבנה לראשונה, אך עומדת בפני עצמה.

המנורה המקראית נישאה בגאון בתהלוכות הניצחון של הרומאים לאחר המלחמות. אך אובדן הסמל הדתי שהיהודים לא יכלו להשיבו משום חולשתם המדינית והצבאית, רק העלה את ערכו בעיניהם. הם מעולם לא הסכימו לקבל את האובדן כעובדה מוגמרת, חלמו על השבת המנורה ותכננו את היום שבו יבנו מחדש את ארץ ישראל ויחזירו אליה את המנורה המקראית.

אחת ההשפעות הפרדוקסליות שנבעה מכך היא שהמנורה בגרסת החנוכיה נפוצה בצורות, בסגנונות ובביטויים אמנותיים שונים דווקא משום החירות היצירתית שהיא איפשרה. באלפיים השנים שחלפו מאז, המגוון העצום של החנוכיות הביא לתפוצה נרחבת שלהן בקרב יהדות העולם. ככל שהסגנונות התרבו,



כך הן נפוצו יותר. החנוכיה ניתנת לעיצוב וייצור בשלל צורות והבעות. כך החנוכיות זכו למשמעות גדולה יותר בעיני הפרט.

הנהגת התנועה הציונית הורכבה בעיקר מיהודים חילוניים. אף על פי שלא התחברו למהותיות של המסר הדתי ביהדות, הסמליות של המנורה בעיניהם נקשרה לחזרה אל הארץ שגלינו ממנה בעל כרחנו ונאסר עלינו לשוב אליה. כחילוניים, הם גם לא נבהלו משכפול הדגם המקראי, וכך אימצה התנועה הציונית את המנורה המקראית כסמל מכונן. בבניין הכנסת הראשונה ששכנה בסוכנות היהודית מוצגת לראווה מנורה ענקית וכך בבניין הנוכחי של הכנסת. המנורה היא הסמל הרשמי של מדינת ישראל.

במאה ה-20 הייתה השואה ביהדות. אחד מטקסי הזיכרון העוצמתיים ביותר שנטוו בעקבותיה הוא הדלקת נרות נשמה לזכר המתים. המנהג הפך למסורת של הדלקת שישה נרות - אחד לכל מיליון, ושוב נוצר מקבץ של שישה אורות. במוסדות "יד ושם" הוחלט שניתן לייצר מנורה נטולת גזע בעלת שישה קנים, המהדהדת את ההיסטוריה המפוארת של המנורה ובה בעת משמרת את מובחנות הטרגדיה הספציפית הזו באמצעות סמל זיכרון ייחודי. בסופו של דבר, עוצבה ביד ושם מנורה מיוחדת בעלת שישה קנים, שמוצעת לעולם כסמל רשמי של זכרון השואה.

אני מאמין כי הדלקת נר מהווה את אחד מסמלי הזיכרון העוצמתיים ביותר. היות שמקבצי אורות נקשרים בדמיוננו לעץ החיים, הם מאשרים מחדש את האמונה העיקשת בכך שהחיים נטועים באלוהות וכי לא התערערה בקרבנו האמונה בניצחון החיים. עד היום, המנורה וההתחדשות היהודית מייצגות את כוחות החיים שהגיבו לניצחון המזווע - אף כי זמני - של המוות.

ביקרתי לראשונה ב"יד ושם" בשנת 1961. בתקופה זו זיכרון השואה טרם התבסס והמקום היה מוזנח ועזוב. הנהלת המוסד שקלה אז את הרעיון לעצב מנורה רשמית לזכר קרבנות השואה, ואני ראיתי בכך יישום יהודי מופתי של זיכרון היסטורי. אני מודה שניסיתי לשכנע אותם לא לעצב בעצמם את המנורה



אלא לפתוח לעולם את האפשרות באמצעות תחרות בינלאומית, בתקווה שהיא תציג לראווה את הקשת הרחבה והססגונית של חנוכיות - המגוון שבזכותו התקבלו החנוכיות באופן גורף כל כך בכל בית יהודי. אך בשנת 1961 דעתי לא נחשבה יתר על המידה, והנהלת מוסדות "יד ושם" יזמה יצירה של מנורה בת שישה קנים שהיא עד היום המנורה הרשמית שלהם.

שלוש המנורות הן בעיניי דוגמה מעוררת השראה להתפתחות דתית היסטורית, אף כי התחושה מלווה אצלי בצביטה קטנה על כל אפשרויות ההנצחה שהיו אולי זוכות לתפוצה רחבה יותר. האתגר ביצירת סמל אותנטי שיהווה איקונו לטרגדיה עצומה כל כך היה מטלטל ומזעזע בפני עצמו. אני אסיר תודה לרשויות "יד ושם" שהתקיימה בהן תודעה דתית-היסטורית שהולידה מנורה חדשה.

